

“Kunst uit de
Utrechtse
gasthuizen”
een onderzoek naar
de kunstcollectie
van het Sint
Barbara- en
Laurentiusgasthuis.

Roos Koene

Studentnummer 3478610

Universiteit van Utrecht

OWG | Beeldende Kunst

Docenten: Peter Hecht &

Hilbert Lootsma

januari 2012

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	2
2.	De geschiedenis van de Utrechtse Gasthuizen	3
2.1	Het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis	3
3.	Zeven kunstwerken uit het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis	5
3.1	De zeven werken van barmhartigheid, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1618.	6
3.2	De barmhartige Samaritaan, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1617.	11
3.3	De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1635.	13
3.4	De gelijkenis van de talenten, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1635.	15
3.5	Paulus op Malta, Adam Willarts, 1621.	17
3.6	Juno verrast Jupiter en Io, Johannes Jansz. van Bronchorst, 1655-1656.	20
3.7	Jupiter geeft Mercurius opdracht Argus te doden, Jan Gerritsz. van Bronchorst, 1656.	21
4.	Conclusie	23
5.	Noten	24
6.	Lijst van afbeeldingen	26

1. Inleiding

Het ziekenhuis en het museum, twee instituten met twee totaal verschillende functies die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hebben. Deze instellingen hadden vroeger echter meer met elkaar gemeen dan men vandaag de dag zou denken. In de zeventiende eeuw bezaten veel ziekenhuizen, destijds 'gasthuizen' genoemd, namelijk een eigen kunstcollectie. De werken uit deze collecties sierden de wanden van de regentenkamers van de gasthuizen. Deze kamers waren destijds ware musea.

In Utrecht waren er destijds veel van dit soort gasthuizen te vinden. Één van die gasthuizen was het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis. Ook dit gasthuis heeft in de zeventiende eeuw een eigen collectie schilderijen verworven. Het gaat hier om zeven werken die vandaag de dag in het bezit zijn van het Centraal Museum Utrecht. Er is tot op heden echter weinig bekend over deze verzameling schilderijen. Dit maakte het interessant om juist naar deze collectie onderzoek te doen.

Het doel van dit onderzoek is het geven van inzicht in zowel de functie van het gasthuis als de functie van de kunst die uit het gasthuis afkomstig is. De nadruk is hierbij gelegd op de afgebeelde voorstelling en in hoeverre deze aansluit bij de functie van het gasthuis. Om mogelijke verbanden in kaart te brengen, is er per schilderij gekeken naar het afgebeelde onderwerp, de iconografie en de geschiktheid van dit onderwerp voor in het gasthuis. Tevens wordt er gekeken of het werk in opdracht gemaakt is, of dat er sprake is van een schenking. Dit alles heeft een totaaloverzicht van de kunst uit het Utrechtse Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis opgeleverd.

2. De geschiedenis van de Utrechtse Gasthuizen

Om inzicht te krijgen in de kunst uit de Utrechtse gasthuizen dient er eerst ingegaan te worden op de gasthuizen zelf. In Utrecht ontstonden er vanaf de dertiende eeuw veel gasthuizen. De stad bezat er maar liefst 22.¹ Gasthuizen waren liefdadigheidsinstellingen die zich met de zorg voor zieken, gebrekkigen of ouderen bezighielden.² Daarnaast boden zij tijdelijk of permanent onderdak aan onder anderen rondtrekkende pelgrims, zwervers, bejaarden en alleenstaande vrouwen.³ De gasthuizen zijn de voorlopers van de hedendaagse ziekenhuizen. Men ging in de eerste instantie echter niet naar een gasthuis voor genezing, maar vooral vanwege het feit dat de onderklasse geen andere plek had om naartoe te gaan. Het gasthuis diende aanvankelijk dus meer als toevluchtsoord voor arme zieken, dan als ziekenhuis. De welgestelden werden bij ziekte thuis behandeld en verpleegd door familieleden.⁴ Alleen zij die geen plaats hadden om ziek te zijn gingen naar het gasthuis voor opvang, onderdak en medische hulp.⁵ Het gasthuis had vroeger dus niet alleen een medische, maar vooral een sociale functie. Bovendien werd genezing destijds gezien als een taak van God, en niet van de medische wetenschap.⁶ De ontwikkeling van gasthuis naar ziekenhuis deed zich pas later voor met de toename van geneeskundige mogelijkheden. Het gasthuis ontwikkelde zich pas in de negentiende eeuw tot ziekenhuis toen de medische wetenschap zich zo ontwikkeld had, dat het zinvol werd, hestel in een ziekenhuis te zoeken.⁷

2.1 Het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis

Één van de 22 gasthuizen in Utrecht was het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis (afb. 1). Vanwege de grote stadskraan aan de werf werd het ook wel het 'Kranengasthuis' genoemd.⁸ Dit gasthuis werd in 1359 gesticht door bakker Ghisebrecht Weddeloep. Hij en zijn vrouw stelden hun huis aan de Oudegracht ter beschikking aan arme vrouwen. Meestal was het verblijf in een gasthuis van tijdelijke aard. Het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis bood aan de vrouwen echter blijvend onderdak. Het was overigens niet geheel ongewoon dat burgers zich inzetten voor de armen en liefdadigheidsinstellingen stichten. Van goede burgers werd verwacht dat men zijn naaste liefhad en wanneer het kon aan liefdadigheid deed. Zodoende werden veel gasthuizen gesticht door burgers en de kerk, en niet door de overheid.⁹

In 1372 werd het gasthuis ingericht tot ziekenhuis onder de bescherming van Sint Barbara. Het hoofddoel van het Sint Barbaragasthuis was echter nog steeds armenzorg en niet ziekenzorg. Later, in 1435, werd de kapel in het achterhuis, dat uitkwam op de Neude, gewijd aan St. Laurens en bij het Sint Barbaragasthuis gevoegd. Het achterhuis van bakker Weddeloep diende nu als

¹ Anoniem, Centraal Museum Utrecht: uit Utrechtse gods- en gasthuizen 13.7-3.9.1973, tent.cat. Utrecht (Centraal Museum) 1973, p.3; St. Catharijne-; St. Barbara- en Laurentius-; St. Barthelomeus-; St. Sebastiaans-; St. Adriaans- en Juliaans-; St. Maartens-; St. Jobs-; St. Antonius-; Leeuwenberg-; St. Apostel-; H. Geest-gasthuis; Melatenhuis; St. Agatha-; St. Margareta-; St. Jacobs-; St. Joost-; Mariënwijngaert en Driekoningen-; St. Maria Margadela-; St. Quintijns-; St. Eligius-; St. Martha-; Dolhuis; St. Elisabeths-gasthuis; Collegium Willibrordi.

² Anoniem (zie noot 1), p.1.

³ Hulzen, A. van, *Utrechtse kloosters en gasthuizen*, Baarn 1986, p.15.

⁴ Anoniem (zie noot 1). p.1.

⁵ Querido, A., *Godshuizen en gasthuizen*, Amsterdam 1960, p.18.

⁶ Hulzen (zie noot 3), p.106

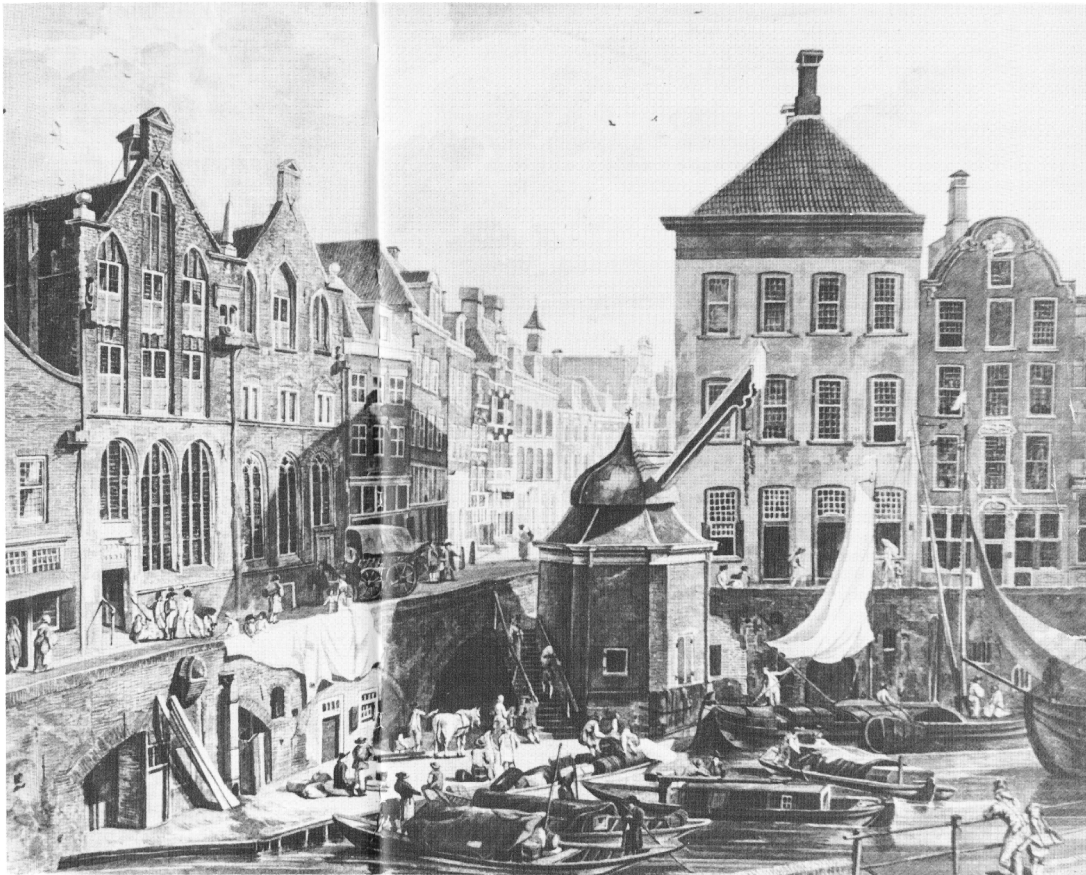
⁷ Hulzen (zie noot 3), p.22.

⁸ Bredius, A.D. de Vries, S. Muller, *Catalogus der schilderijen in het museum Kunstliefde te Utrecht*, Utrecht 1885, p.vii.

⁹ Querido (zie noot 5), p.10.

vrouwenziekenhuis, en het voorhuis werd een ziekenhuis voor mannen. Later dienden beide ziekenhuizen als 1 bejaardenwoonhuis.¹⁰

Op 27 maart 1817 werden bij Koninklijk Besluit de meeste gasthuizen opgeheven. Het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis kwam enige tijd leeg te staan. Vervolgens werd het gebouw voor fl. 20.000 opgekocht door de Architect C. Kramm die het verbouwde tot een warenhuis voor Anton van Sinkel.¹¹ In 1897 werd het grote winkelpand verkocht aan de bankiersfirma Vlaer en Kol die er een bankgebouw van maakten. Pas in 1995 kreeg het zijn huidige functie, namelijk als horeca- , cultuur- en uitgaansgelegenheid de Winkel van Sinkel.¹²

Afbeelding 1 Anoniem, Oudegracht te Utrecht met het Huis ter Hogherstraten en Huis Rutenberg, ca. 1800, aquarel, Utrechts Archief.

¹⁰ Hulzen (zie noot 3), p.108.

¹¹ Hulzen (zie noot 3), p.108.

¹² Hulzen (zie noot 3), p.108

3. Zeven kunstwerken uit het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis

Zoals al eerder vermeld, bezaten vroeger een eigen kunstcollectie. Veel regentenkamers waren ware musea van zuiver Utrechtse kunst.¹³ De regenten van deze gezondheidsinstituten verstrekten destijds vaak opdrachten aan kunstenaars en handwerklieden.¹⁴ Deze werken zijn op te delen in twee categorieën: ten eerste voorstellingen symbool stonden voor het doel van het gasthuis, zoals allegorische of bijbelse taferelen van barmhartigheid; en ten tweede portretgroepen die in opdracht van de regenten van het gasthuis gemaakt werden ter decoratie van de regentenzaal.¹⁵ Daarnaast schonken lokale kunstenaars zelf ook werken aan de gasthuizen. Zodoende zijn de collecties van de gasthuizen door de jaren heen gegroeid.

Bij het Koninklijk Besluit in 1817 werden negen van de Utrechtse gasthuizen, waaronder het Sint Barbara- en Laurentius, onder gecombineerd beheer gesteld. Hierdoor werden de kunstvoorwerpen uit de gasthuizen geplaatst. Deze voorwerpen zijn uiteindelijk terecht gekomen in de collectie van het Centraal Museum Utrecht.¹⁶ De schilderijen uit het gasthuis zullen nu aan bod komen. Hierbij zal de nadruk liggen op de voorstelling en haar geschiktheid voor het gasthuis.

¹³ Bredius (zie noot 8), p.xvi.

¹⁴ Anoniem (zie noot 1), p.2.

¹⁵ Haak, B., *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 1984, p.52.

¹⁶ Helmus, L., *Schilderkunst tot 1850*, Utrecht 1999. (De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht dl. 5), p.18.

3.1 *De zeven werken van barmhartigheid, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1618.*

Afbeelding 2 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid*, 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Het eerste werk uit het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis is het schilderij van Joost Cornelisz. Droochsloot (afb. 2). Afgebeeld worden de zeven werken van barmhartigheid (Mattheus 25: 35-40).¹⁷ Van links naar rechts zijn voorgesteld: reizigers herbergen, zieken troosten, naakten kleden, hongerigen spijzen, dorstigen laven en gevangenen bezoeken. Op de achtergrond wordt er een dode begraven.

Barmhartigheid is de het verlenen van hulp aan mensen die in geestelijke of lichamelijke nood verkeren. Dit maakt de voorstelling bij uitstek zeer geschikt voor in een gasthuis. Oorspronkelijk waren de gasthuizen namelijk instellingen die opgedragen waren aan God en waarin men Zijn wil uitvoerde zoals deze is uitgedrukt in de Heilige Geest.¹⁸ Deze Heilige Geest, of goddelijke liefde, werd verwezenlijkt in de zeven werken van barmhartigheid. De werken maakten het voor de mens mogelijk de wil van God na te komen en zo ook zijn eigen zielenheil te bevorderen.¹⁹

De zeven werken van barmhartigheid werden vaker gekozen als voorstelling ter decoratie van gezondheidsinstellingen. Zo gaven de gasthuismeesters van het Heilige Geestgasthuis in 1505 opdracht aan de Meester van Alkmaar om een dergelijke voorstelling te schilderen (afb. 3).²⁰ Daarnaast schilderde Werner van den Valckert in 1626 een variatie op dit thema in opdracht van de regenten van het Aalmoezeniershuis in Amsterdam (afb. 4).²¹ In dit werk zijn de regenten in hun

¹⁷ De Bijbel: Willibrordvertaling, 's-Hertogenbosch 1995, Mat 25: 35-40.

¹⁸ Anoniem (zie noot 1), p.1.

¹⁹ Querido (zie noot 5), p.8.

²⁰ Vis, G.N.M., *650 Jaar ziekenzorg in Alkmaar 1341-1991*, Alkmaar 2005, p. 43.

²¹ Muller, S.D., *Charity in the Dutch Republic: pictures of rich and poor for charitable institutions*, Michigan 1985, p.51.

functie uitgebeeld.²² Ook in het werk van Jan de Bray komen enkele werken van barmhartigheid naar voren (afb. 5). Dit schilderij maakte hij voor het Arme-Kinderhuis te Haarlem en stelt de opname van kinderen in het weeshuis voor.²³ Op het schilderij zijn het kleden van de naakten, het laven van de dorstigen en het spijzen van de hongerigen te zien. De zeven werken van barmhartigheid was in de zestiende eeuw vrij populaire voorstelling aangezien het niet alleen een religieuze, maar ook een ethische boodschap verkondigde. Vandaar dat gasthuisbestuurders het veelvuldig bestelden.²⁴

Afbeelding 3 Meester van Alkmaar, *De zeven werken van barmhartigheid*, 1504, olieverf op paneel, 101 x 385 cm, Rijksmuseum Amsterdam.

Afbeelding 4 Werner van den Valckert, *Inschrijving van de armen en wezen door het college van aalmoezeniers te Amsterdam*, 1626, olieverf op paneel, 155 x 216 cm, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam.

²² Haak (zie noot 15), p. 54.

²³ Haak (zie noot 15), p. 54.

²⁴ Muller (zie noot 21), p.51.

Afbeelding 5 Jan de Bray, *Opneming van kinderen in het Arme-Kinderhuis te Haarlem, 1663, olieverf op doek, 134 x 154, Frans Halsmuseum, Haarlem.*

Ook Droochsloots schilderij is in opdracht van de regenten van het gasthuis gemaakt.²⁵ Zij zijn als weldoeners in de voorstelling geportretteerd.²⁶ Het gaat hier om de zwart geklede heren met witte kragen die verspreid over het doek zijn weergegeven. Hun hoofden hebben een meer portretachtig karakter. Het zou gaan om onder anderen de twee huismeesters Cornelis van Westernen en Dominicus Bogart. Waarschijnlijk zijn zij rechts voor de gevangenis afgebeeld (afb. 6).²⁷ Over de rest van de regenten is niets bekend. Veel Hollandse gasthuizen waren in het bezit van regentenstukken. Dit waren groepsportretten van de bestuursleden met soms op de achtergrond een bediende. In Utrecht was het gebruikelijk dat regenten op eigen kosten opdrachten gaven aan schilders om een schilderij voor hen te maken.²⁸

Er zijn nog meer verwijzingen naar het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis in het schilderij verwerkt. De vijf mannen achterin de voorstelling dragen namelijk een baar met een doods-kist met daarover een zwart kleed (afb. 7). Hierop staat een rood kruis, een toren en een rooster. Dit zijn de attributen van Sint Barbara en Laurentius.²⁹ Daarnaast wordt het gasthuis zelf links op de voorgrond afgebeeld

²⁵ Muller (zie noot 21), p.93

²⁶ Helmus (zie noot 16), p.826.

²⁷ Luttermveld, van R., 'Joost Cornelisz. Droochsloot en zijn werken voor het Sint Barbara en Laurentius Gasthuis te Utrecht', *Nederlandsch Kunsthistorisch Jaarboek 1947*, p. 116.

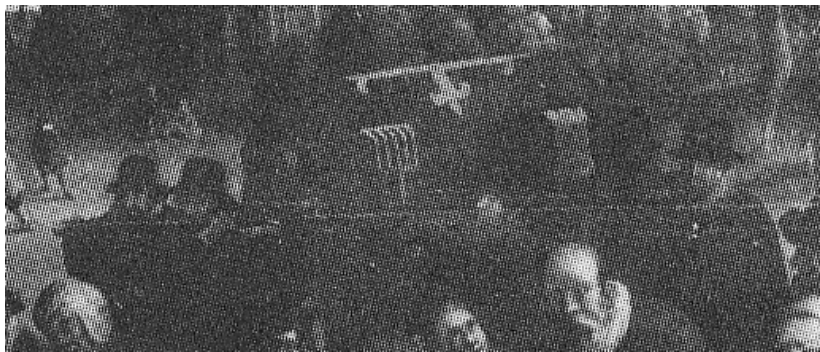
²⁸ Bruin, de R., *Van Aalmoes tot AOW, zes eeuwen ouderenzorg in een Nederlandse stad*, tent.cat Utrecht (Centraal Museum) 1997, p.16.

²⁹ Luttermveld (zie noot 27), p.114.

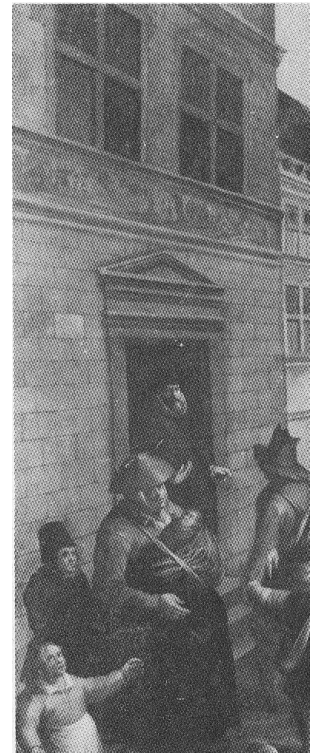
(afb. 8). Dit is te herkennen aan het gevelfries met de voorstelling van de barmhartige Samaritaan (afb. 11).³⁰

Afbeelding 6 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Afbeelding 7 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Afbeelding 8 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Droochsloots werk onderscheidt zich van dat van andere kunstenaars aangezien hij de personen op het doek afbeeldt op breugheliaanse wijze. Zijn werk wijkt hiermee af van de gangbare iconografische traditie. In zijn versie van de zeven werken van barmhartigheid hebben de mensen boer-achtige trekken. Het gebruik van boeren in religieuze voorstellingen was zeer ongebruikelijk in de zeventiende-eeuwse schilderkunst.³¹ Als navolger van de stijl van Brueghel, verwerkte Droochsloot wel vaker boeren in zijn bijbelse voorstellingen en historiestukken.³²

Joost Cornelisz. Droochsloot maakte meerdere werken voor Utrechtse gasthuizen. Hij was nauw betrokken bij de gasthuizen en was van 1638 tot 1666 regent van het Sint Jobsgasthuis.³³ Het was

³⁰ Anoniem (zie noot 1), p.11.

³¹ Németh, I., 'Between Christian and profane iconography: depictions of the pool of Bethesda in Netherlandish Art from circa 1400 to 1700', *Acta Historiae Atrium* 44 (2003) nr. 1-4, p.232.

³² Németh (zie noot 31), p.232.

³³ Bénézit, E., *Dictionairy of Artists*, Parijs 2006, dl.4, p. 1166.

een oude traditie dat kunstenaars uit het Utrechtse schildersgilde zich verbonden met liefdadigheidsgestichten.³⁴ Dit kwam doordat vóór 1300 de gasthuizen meestal door gilden werden gesticht. Overlieden van het gilde namen dan vaak de bestuurlijke functie van het gasthuis op zich, zo ook Droochsloot.³⁵ Hij was namelijk in 1623, 1641 en 1642 deken van het Sint Lucasgilde.³⁶

³⁴ Lutterveld (zie noot 27), p.123.

³⁵ Querido (zie noot 5), p.80

³⁶ Meissner, G. e.a., *Saur Allgemeines Künstlerlexikon*, München 1992, p. 489.

3.2 *De barmhartige Samaritaan, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1617.*

Afbeelding 9 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De barmhartige Samaritaan*, 1617, *olieverf op doek*, 124 x 213 cm, *Centraal Museum, Utrecht*.

Het tweede werk uit de voormalige collectie van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis is *De Barmhartige Samaritaan* (afb. 9). Afgebeeld wordt het bijbelse verhaal van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10:25-37).³⁷ Dit verhaal gaat over een reiziger die tijdens zijn tocht van Jeruzalem naar Jericho wordt mishandeld. Vervolgens helpt niemand hem totdat er een Samaritaan, de vijand van de joden, langsloopt en hem verzorgd. In het werk ligt de reiziger rechts langs de weg terwijl de Samaritaan olie op zijn wonden giet. Links op de achtergrond zijn de priester en de Leviet te zien die de reiziger voorbij liepen. De afbeelding van de Barmhartige Samaritaan komt terug in de voorstelling van de zeven werken van barmhartigheid, en wel op het fries van het gasthuis dat links is afgebeeld (afb. 11).

Het onderwerp is populair in de hele christelijke kunstgeschiedenis.³⁸ Wat deze gelijkenis overbrengt is dat men zijn naasten lief moet hebben. Gasthuizen werden vanuit deze christelijke ideologie gesticht. De gasthuizen waren dus een praktische uitwerking van naastenliefde. Zorg voor de zieken was een vorm van barmhartigheid en dit maakt de voorstelling geschikt voor in een gasthuis. De Samaritaan in het werk vervult dezelfde functie als het gasthuis, namelijk het verzorgen van zieken.

Een gelijkende voorstelling uit 1537 met hetzelfde onderwerp is toegeschreven aan Jan van Scorel (afb. 10). Opvallend is de gelijkenis tussen de twee werken. In beide werken ligt de Samaritaan met over elkaar geslagen benen op de grond. Het is niet bekend of dit werk gemaakt is in opdracht van een gasthuis. Van Droochsloots werk is de opdrachtgever ook niet bekend.

³⁷ De Bijbel: Willibrordvertaling, 's-Hertogenbosch 1995 Lc 10:25-37.

³⁸ Hall, J., *Hall's iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 2006, p.37.

Afbeelding 10 Jan van Scorel, *De barmhartige Samaritaan*, olieverf op paneel, 75 x 86 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afbeelding 11 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht.

3.3 *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1635.*

Afbeelding 12 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed*, 1635, olieverf op doek, 66 x 274 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Het derde werk uit de collectie van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis is *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed* (af. 12). Voorgesteld is de gelijkenis van het koninklijke bruiloftsmaal (Mattheus 22:1-14, Lucas 14: 16-24).³⁹ Dit verhaal gaat over een koningszoon die ging trouwen. Zijn vader, de koning, nodigde vele gasten uit op de bruiloft. Niemand wilde echter komen en dus stuurde hij zijn dienaren erop uit om in plaats van de gasten alle gebrekkigen, blinden en kreupelen uit te nodigen.⁴⁰ Eén van hen draagt bij binnenkomst echter geen bruiloftskleed en dient daarom het feest te verlaten.

In het werk is de scène van het bruiloftsmaal te zien. Aan de lange tafel zit de volksmenigte. Temidden van het gezelschap zitten de bruid en bruidegom. Links zit een groep rijker geklede gasten en rechts een aantal eenvoudiger geklede genodigden. Rechts op de voorgrond wordt de onwaardige bruiloftsgast door de krijgsknechten vastgebonden omdat hij geen bruiloftskleed draagt. Volgens het evangelie van Mattheus wordt deze gast 'In de duisternis gegooid'.⁴¹ De dienaren symboliseren de profeten, en de gasten die niet kwamen de joden die Christus afwezen als Messias. De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed wordt gezien als zondaar en wordt daarom vastgebonden. Dit betekent dat hij in de hel wordt geworpen.⁴²

Dit werk is gemaakt in opdracht van de regenten van het gasthuis.⁴³ Het is een voor het gasthuis toepasselijk tafereel, omdat er armen en zieken worden afgebeeld.⁴⁴ De gasten op het bruiloftsfeest zijn tevens de gasten van het gasthuis. Waarom de regenten juist deze voorstelling bestelden, is niet bekend. Wellicht vanwege het feit dat de voorstelling zorgde voor een soort sociale binding. Afgebeeld wordt de arme onderlaag van de bevolking, namelijk de bruiloftsgasten. Daarnaast worden deze uitgenodigd door de bovenlaag, namelijk de koning. Dit zou als een verband opgevat kunnen worden tussen enerzijds de armen in het gasthuis, en anderzijds de regenten. Het bruiloftsmaal zelf staat hierbij wellicht symbool voor de functie het gasthuis. Wederom komt in de voorstelling ook een werk van barmhartigheid terug, namelijk het spijzen van de hongerigen. Daarnaast verkondigt het werk wederom een morele christelijke boodschap waarvan de bezoekers van het gasthuis nog iets zouden kunnen leren. De aanwezigheid van geschilderde parabels in gasthuizen is zeldzaam. Dit komt wellicht door het feit dat zij, in tegenstelling tot andere bijbelse

³⁹ De Bijbel: Willibrordvertaling, 's-Hertogenbosch 1995 Mt 22:1-14.

⁴⁰ Hall (zie noot 38), p.180.

⁴¹ De Bijbel: Willibrordvertaling, 's-Hertogenbosch 1995, Mt 22:13.

⁴² Hall (zie noot 38), p.180.

⁴³ Lutterveld (zie noot 27), p.117.

⁴⁴ Lutterveld (zie noot 27), p.117.

verhalen, minder narratief waren. De boodschap in dit werk is minder duidelijk, zo ook verband tussen het gasthuis en het schilderij.

Deze parabel is echter wel door meer Nederlandse kunstenaars geschilderd. Zo maakte onder anderen Frans Francken een versie van dit werk (afb. 13). Het is echter niet bekend of deze voorstelling ook voor een gasthuis bedoeld was. Wederom wijkt Droochsloots versie echter af van de gangbare traditie. Hij maakt namelijk in dit werk ook gebruik van breugheliaanse volkstypen. De bruiloftsgasten vertonen boer-achtige trekken.

Afbeelding 13 Frans Francken, *De gelijkenis van de koninklijke bruiloft*, ca. 1640 , olieverf op paneel, 50 x 64 cm, kunsthandel Claude Villet, Parijs.

3.4 *De gelijkenis van de talenten, Joost Cornelisz. Droochsloot, 1635.*

Afbeelding 14 Joost Cornelisz. Droochsloot, *De gelijkenis van de talenten*, 1635, olieverf op doek, 65 x 187 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Het volgende werk van Droochsloot is de tegenhanger van *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed* (afb. 14). Dit pendantschilderij verbeeldt de gelijkenis van de getrouwe en onnutte dienstknecht (Mattheus 25:14-30).⁴⁵ Dit verhaal gaat over drie knechten die het geld van hun werkgever moeten beheren totdat hij terug is uit het buitenland. Twee van de drie knechten hebben bij terugkomst van hun baas het geld verdubbeld. De ander heeft het begraven uit angst het kwijt te raken. Bij terugkomst is de werkgever boos op de knecht die niets met het geld heeft gedaan. Zijn geld wordt dan ook gegeven aan de knecht die zijn geld verdubbelde. Het begraven van het geld is links in het werk zichtbaar. Rechts geven de andere twee knechten het geld aan hun baas.

Ook dit werk past goed in een gasthuis gezien de aard van de voorstelling. Wat deze gelijkenis namelijk wil uitdrukken is dat wie gebruik maakt van hetgeen dat hij heeft, en hiervoor verantwoordelijkheid neemt, beloond zal worden. Wie echter niets met zijn verantwoordelijkheid doet of ervoor wegloupt, zal alles afgenomen worden. Het is een moralistisch werk dat de deugdelijkheid van de mens moet stimuleren zodat men actief wat met zijn of haar leven gaat doen. Het directe verband met het gasthuis is echter niet duidelijk. Waarom de regenten hebben gevraagd om deze specifieke voorstelling is onbekend.

Er zijn een paar schilderijen die veel op dit werk lijken en die wél een verband hebben met het gasthuis. De compositie vertoont veel gelijkenissen met het de parabel van de rijke man en de arme Lazarus (Lucas 16:19-21) gemaakt door Jan van Bijlert (afb. 15). Deze gelijkenis leert dat voor aardse rijkdom betaald moet worden in de eeuwigheid, terwijl de arme in de hemel zijn beloning zal ontvangen.⁴⁶ In het schilderij is te zien dat Lazarus' wonden door een hond gelikt worden. Rechts zit de rijke man aan zijn feestmaal. De boodschap van het werk was om de kijker aan te sporen niet zo te leven als de rijke man en juist zijn naasten lief te hebben en te helpen. Deze boodschap sluit goed aan bij de functie van het gasthuis. De voorstelling van Lazarus wordt vaak in verband gebracht met leprozenhuizen en andere gezondheidsinstellingen. Zo zijn dergelijke representaties geschilderd voor gast- en leprozenhuizen in Haarlem en Amsterdam.

⁴⁵ Helmus (zie noot 16), p.836.

⁴⁶ Hall (zie noot 38), p.295.

In de zestiende eeuw waren deze genre-achtige bijbelse taferelen vrij populair. Onder andere de voorstelling van de bruiloft, en de rijke man en Lazarus werden meerdere malen afgebeeld. Deze voorstellingen werden destijds vaak gecombineerd met het doen en laten van burgers en boeren.⁴⁷ Dit werd vooral gedaan door Vlaamse meesters zoals David Vinckboons, een kunstenaar die Droochsloots werk sterk heeft beïnvloed.⁴⁸ Zoals al eerder gesteld, is Droochsloot enigszins in deze zestiende-eeuwse traditie blijven hangen en verwerkte hij graag boeren in zijn bijbelse taferelen.

Afbeelding 15 Jan van Bijlert, *De gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus*, ca. 1640, olieverf op doek, 77 x 101 cm, privé-collectie.

⁴⁷ Martin, W., *De Hollandsche schilderkunst in de zeventiende eeuw: Frans Hals en zijn tijd. Onze 17e eeuwse schilderkunst in het algemeen, in hare opkomst en rondom Frans Hals*, Amsterdam 1935, p.351.

⁴⁸ Nordhoff, J.B., 'Joost Cornelisz. Drooch-Sloot', *Dietsche Warande; tijdschrift voor Kunst en kunstgeschiedenis* 1 (1887) nr.1 (november), p. 32.

3.5 *Paulus op Malta, Adam Willarts, 1621.*

Afbeelding 16 Adam Willarts, Paulus op Malta, 1621, olieverf op doek, 140 x 258 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis bezat, naast enkele schilderijen van Droochsloot, ook werken van andere lokale meesters zoals Adam Willarts (afb. 16). In dit werk wordt de apostel Paulus afgebeeld die, na schipbreuk geleden te hebben, terechtkomt op het eiland Malta (Handelingen 28: 1-6).⁴⁹ Het verhaal gaat over Paulus die een vuur maakt en vervolgens door een adder in zijn hand gebeten wordt. Hij blijft, ondanks de slangenbeet, echter ongedeerd. De Maltezen beschouwden dit als een teken en dachten dat Paulus een god was.⁵⁰ Rechts in beeld is de woeste zee te zien. Rechts van het vuur staat Paulus in een rood gewaad de slang van zijn hand af te schudden.

Opvallend zijn de personen links in beeld (afb. 17). Qua gedetailleerdheid onderscheiden zij zich van de rest. Er wordt gedacht dat dit portretten van de opdrachtgevers van het schilderij zijn.⁵¹ Wie dit echter zijn, is niet bekend. Mogelijk gaat het hier om portretten van Willarts zelf en zijn collega-schilders Abraham Bloemaert (afb. 18), Crispijn de Passe (afb. 19) en Roelant Savery (afb.21).⁵² Het is niet aannemelijk dat het gaat om regentenportretten van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis aangezien zij zichzelf op geheel andere wijze lieten afbeelden in *De zeven werken van barmhartigheid* (afb. 2).

⁴⁹ De Bijbel: Willibrordvertaling, 's-Hertogenbosch 1995, Hd 28: 1-6.

⁵⁰ Hall (zie noot 38), p.274.

⁵¹ Nelemans, O., *Adam Willaerts, Londen 1577-Utrecht 1664, Zijn leven en zijn werk, de religieuze schilderijen in het bijzonder*, Utrecht 1999, p.61.

⁵² Nelemans (zie noot 51), p. 61.

Afbeelding 17
Adam Willarts,
Paulus op
Malta (detail),
1621, olieverf
op doek, 140 x
258 cm,
Centraal
Museum,
Utrecht.

Afbeelding 18 Paulus
Moreelse, *Portret*
Abraham Bloemaert, 1609,
olieverf op doek, 64 x 50
cm, Centraal Museum,
Utrecht.

Afbeelding 20 F. van de
Steen, *Portret van Adam*
Willaerts, ca. 1650, prent
(kopergravure), Utrechts
Archief, Utecht.

Afbeelding 19 Crispijn de
Passe, *Zelfportret*, 1620,
schets, Albertina, Wenen.

Afbeelding 21 J.
Meyssens, een *Portret van*
Roelant Savery, ca. 1660,
kpergravure, Utrechts
Archief, Utrecht.

Qua voorstelling zou het werk eventueel in een gasthuis passen omdat het gaat over een wonderbaarlijke genezing. In het werk wordt Paulus door goddelijke kracht genezen. Dit verschijnsel zou kunnen aansluiten bij de functie van het gasthuis. Destijds werd genezing namelijk gezien als een daad van God, waarbij de priester de geneesheer was.

Vanwege het grote formaat zou het werk goed in het gasthuis hebben gepast. Als er namelijk opdrachten door de regenten werden gegeven, werd er meestal gevraagd om een doek van groot formaat.⁵³ Het is echter niet bekend of dit werk in opdracht van de regenten het gasthuis

⁵³ Helmus (zie noot 16), p.298.

geschilderd is. De mogelijkheid bestaat dat het werk door Willarts zelf geschonken is aan het gasthuis. Willarts schonk namelijk wel vaker werken aan Utrechtse gasthuizen. Zo gaf hij in 1628 een *Storm op zee* aan het Sint Jobsgasthuis, het gasthuis waar hij in 1639 zelf regent van werd.⁵⁴ Onder de Utrechtse schilders bestond de gewoonte om schilderijen aan gasthuizen te schenken om op die manier hun werk onder de aandacht van potentiële kopers te brengen.⁵⁵ Meestal schonken zij dan een werk dat kenmerkend was voor hun oeuvre.⁵⁶ Een schenking is echter vrij onwaarschijnlijk in Willarts' geval. Het bevat namelijk wel een zeescene, maar deze wordt gecombineerd met een bijbels verhaal. Dit maakt het werk in inhoudelijke zin niet representatief voor zijn oeuvre.⁵⁷

Er is echter wel een verband tussen de regenten van het gasthuis en Adam Willarts. Hij was namelijk goed bevriend met de familie Martens. Drie zoons van Carel Martens zijn regent van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis geweest. Wellicht heeft Willarts destijds dit werk aan één van hen geschonken en is het daarna in het gasthuis terechtgekomen. Het betreft hier echter slechts speculatie.⁵⁸

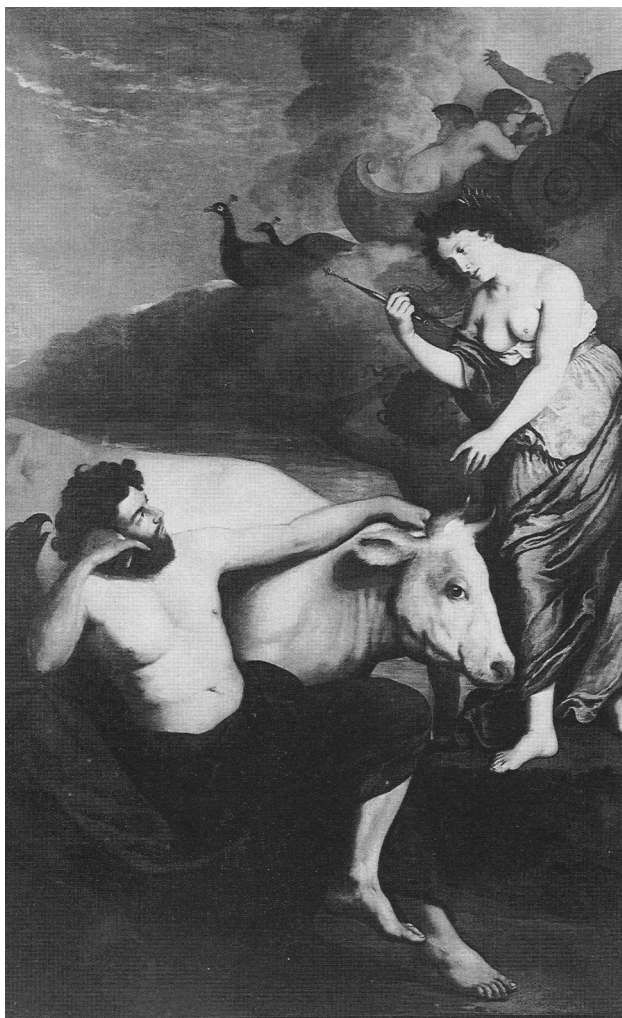
⁵⁴ Bok, M.J., *Vijfendertig Utrechtse kunstenaars en hun werk voor het Sint Jobs Gasthuis, 1622-1642*, Utrecht 1984, p.103.

⁵⁵ Bok (zie noot 54), p.17.

⁵⁶ Bok (zie noot 54), p.17-18.

⁵⁷ Nelemans (zie noot 51), p.61.

⁵⁸ Nelemans (zie noot 51), p.61.

3.6 *Juno verrast Jupiter en Io, Johannes Jansz. van Bronchorst, 1655-1656.*

Afbeelding 22 Johannes Jansz. van Bronchorst, Juno verrast Jupiter en Io, 1655-1656, olieverf op doek, 274 x 176 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Het een voorlaatste werk uit de collectie van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis is gemaakt door Johannes Jansz. van Bronckhorst. Hiernaast is zijn werk te zien (afb. 22). Afgebeeld is het mythologische verhaal van Juno die haar echtgenoot Jupiter betrapt op overspel met Io, de dochter van de riviergod Inachus.⁵⁹ Io werd verleid door Jupiter, maar om hun overspel te verbergen voor zijn vrouw Juno, veranderde Jupiter Io in een witte koe (Metamorphoses 1: 639-663). Jupiter en Io (in de vorm van een witte koe) zijn links op het doek afgebeeld. Juno is uit haar wagen gestapt, die op de achtergrond te zien is, en staat rechts voor Jupiter.

Het moment waarop Juno Jupiter verrast, is wel vaker afgebeeld.⁶⁰ Mythologische werken waren echter minder toepasselijk voor gasthuizen, omdat ze niet de barmhartige boodschap afbeelden waarop de gasthuizen gebaseerd waren. Dit soort werken werden echter wel vaker gemaakt voor onder andere stadhuisen en

andere openbare gebouwen. Het grote formaat van het doek duidt erop dat het schilderij in opdracht en voor een grote ruimte moet zijn gemaakt.⁶¹ Dat het hier echter gaat om een opdracht van de regenten van het gasthuis is niet waarschijnlijk. Er is namelijk geen verband tussen de voorstelling en de functie van het gasthuis. Mogelijkerwijs heeft een van de regenten van het gasthuis dit werk al in zijn bezit gehad en het vervolgens ter decoratie van de regentenkamer in het gasthuis geplaatst. Het is ook mogelijk dat de schilder het doek zelf aan het gasthuis geschonken heeft. Het betreft hier echter slechts speculatie. Er is verder niets bekend over de herkomst van dit werk.

⁵⁹ Hall (zie noot 38), p.154.

⁶⁰ Helmus (zie noot 16), p.297.

⁶¹ Helmus (zie noot 16), p.298.

3.7 *Jupiter geeft Mercurius opdracht Argus te doden, Jan Gerritsz. van Bronchorst, 1656.*

Afbeelding 23 Jan Gerritsz. van Bronchorst, *Jupiter geeft Mercurius opdracht Argus te doden*, ca. 1656, olieverf op doek, 276 x 182 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Het laatste werk, waarvan bekend is dat het afkomstig is uit het gasthuis, is gemaakt door Jan Gerritsz. van Bronchorst (afb. 23). Hij was de vader van Johannes Jansz. van Bronchorst. Dit werk is het pendant van het vorige werk (afb. 22).⁶² Vader en zoon werkten wel vaker samen aan grote projecten.⁶³

In dit werk is uitgebeeld hoe Jupiter, links in beeld, opdracht geeft aan Mercurius, rechts in beeld, Argus te vermoorden (Methamorphoses 1: 668).⁶⁴ Nadat Juno namelijk polshoogte kwam nemen bij het overspel van haar echtgenoot Jupiter en daar een witte koe zag, besloot ze de koe te laten bewaken door Argus. Hij zou wel honderd ogen hebben en dus het beest goed in de gaten kunnen houden. Dit was voor Jupiter uiteraard geen gunstige gebeurtenis en dus besloot hij de bewaker Argus te laten vermoorden door zijn zoon Mercurius.

De keus voor deze scène uit het verhaal is opmerkelijk, zeker voor in een gasthuis.⁶⁵ Het is dan ook niet waarschijnlijk dat het werk speciaal voor het gasthuis gemaakt is. Waarschijnlijk hebben de twee pendants gediend als wandversiering boven een betimmering aangezien de compositie op onderaanzicht berekend is. Dit wijst erop dat de schilderijen hoog aan de wand waren aangebracht.⁶⁶ Daarnaast maakten de werken waarschijnlijk deel uit van een grotere cyclus met meer gangbare voorstellingen. Gebruikelijker waren namelijk de scènes van het doden van Argus en het sieren van Juno's pauw met Argus' ogen. Ook het moment waarop Mercurius Argus in slaap brengt met zijn fluitspel was een populairder tafereel.⁶⁷

Er was echter wel sprake van een zekere betrokkenheid tussen deze schilder en de gasthuizen. Jan Gerritsz. van Bronchorst schilderde namelijk wel vaker opdrachten voor regenten van gasthuizen. Zo maakte hij stukken voor de regentenkamer van het Sint Eligiusgasthuis te

⁶² Döring, T., *Studien zur Künstlerfamilie Van Bronchorst*, Braunschweig 1993, p.145.

⁶³ Helmus (zie noot 16), p. 296.

⁶⁴ Helmus (zie noot 16), p.296.

⁶⁵ Helmus (zie noot 16), p.297.

⁶⁶ Evers, G.A., 'Johannes Jansz. van Bronchorst', *Oud Utrecht* 1 (1932) 12, p.134.

⁶⁷ Helmus (zie noot 16), p.297.

Utrecht en de regentenkamer van de huiszittende armen te Amsterdam.⁶⁸ De voorstelling van Jupiter en Mercurius is waarschijnlijk echter niet vervaardigd in opdracht van de regenten van het Sint Barbara- en Laurentiusgasthuis. Gezien de grootte van het doek is het wel aannemelijk dat het werk in opdracht van iemand anders is gemaakt. Wie deze opdrachtgever is geweest, is echter onbekend.

⁶⁸ Gelder, H. E. van, Johannes Jansz. en Johannes Gerritsz. van Bronchorst', *Oud Holland* 74 (1959), nr 1-4, p.143.

4. Conclusie

Concluderend valt te stellen dat in sommige gevallen het afgebeelde onderwerp en de functie van het gasthuis goed op elkaar aansluiten. Bij niet ieder schilderij is er echter een onderling verband te ontdekken. Daarnaast is er soms wel sprake van een verband, maar is de relatie tussen kunstwerk en gasthuis niet helemaal duidelijk.

Bij vier van de zeven schilderijen is er een verband tussen enerzijds de functie van het gasthuis en anderzijds de afgebeelde voorstelling. Als er sprake is van een dergelijk verband, komt dit doordat bijna al deze werken in opdracht van de regenten van het gasthuis vervaardigd zijn. De regenten waren destijds belangrijke opdrachtgevers en bestelden namelijk vaak voorstellingen die symbool stonden voor het doel van het gasthuis. Dit waren vaak bijbelse taferelen. *De zeven werken van barmhartigheid* van Joost Cornelisz. Droochsloot (afb. 2) is hier een goed voorbeeld van aangezien de voorstelling de functie van het gasthuis weerspiegelt, namelijk liefdadigheid. Tevens zit er in dit werk een portretgroep verwerkt waarin de regenten als weldoener afgebeeld worden. Dit was in de zeventiende eeuw een populair fenomeen onder de regenten van gezondheidsinstellingen. Zij bestelden vaker portretten ter decoratie van de regentenkamer.

Droochsloot schilderde ook diverse bijbelse gelijkenissen in opdracht van de regenten. Dit waren *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed* en *De gelijkenis van de talenten* (afb. 12 en 13). Deze bijbelse parabels verkondigen een morele christelijke boodschap. Het verband tussen de voorstelling en het gasthuis is echter niet geheel duidelijk. Waarom de regenten kozen voor deze voorstelling is ook niet bekend. Van het werk *De barmhartige Samaritaan* van Droochsloot (afb. 9) is niet bekend of deze in opdracht gemaakt is. Desalniettemin is er bij dit werk wél een verband tussen het gasthuis en de voorstelling, namelijk de boodschap van barmhartigheid.

In drie van de zeven gevallen is er geen verband tussen het afgebeelde onderwerp en de functie van het gasthuis. Dit is te wijten aan het feit dat het hier gaat om werken waarvan niet bekend is of ze in opdracht van de regenten zijn vervaardigd. Deze schilderijen kunnen toevalligerwijs zijn verkregen door de regenten van het gasthuis. Het kan hier gaan om schenkingen, of om stukken die de regenten zelf eerder in het bezit hadden en vervolgens ter decoratie in het gasthuis geplaatst hebben. De twee mythologische werken van Johannes Jansz. en Jan Gerritsz. van Bronchorst zijn hier voorbeelden van (afb. 22 en 23). Ook het werk van Willarts is hoogstwaarschijnlijk niet speciaal voor het gasthuis gemaakt (afb. 17).

Tot slot valt er nog op te merken dat er een relatie bestond tussen de kunstenaars en de regenten. Niet alleen vanwege de opdrachten waren de twee groepen bij elkaar betrokken, maar ook omdat sommige kunstenaars een bestuurlijke functie bekleedden binnen de gasthuizen. Onder anderen Droochsloot en Willarts zijn beiden zelf regent van een gasthuis geweest. Er was in Utrecht sprake van een zekere traditie waarbij de leden van het gilden ook vaak een bestuurlijke functie binnen het gasthuis vervulden. Kortom, de kunstenaar en de ziekenhuisdirecteur waren soms één en dezelfde persoon. Dit zou vandaag de dag een zeer onwaarschijnlijke combinatie betreffen maar, zoals eerder gezegd, hadden het ziekenhuis en het museum meer met elkaar gemeen dan men vandaag de dag zou denken.

5. Bronnen- /literatuurlijst

- Anoniem, Centraal Museum Utrecht: uit Utrechtse gods- en gasthuizen 13.7-3.9.1973, tent.cat. Utrecht (Centraal Museum) 1973.
- Bénézit, E., *Dictionairy of Artists*, Parijs 2006, dl.4.
- Bok, M.J., *Vijfendertig Utrechtse kunstenaars en hun werk voor het Sint Jobs Gasthuis, 1622-1642*, Utrecht 1984.
- Bredius, A., De Vries, A.D., Muller, S., *Catalogus der schilderijen in het museum Kunstliefde te Utrecht*, Utrecht 1885.
- Bruin, de R., *Van Aalmoes tot AOW, zes eeuwen ouderenzorg in een Nederlandse stad*, tent.cat Utrecht (Centraal Museum) 1997.
- Döring, T., *Studien zur Künstlerfamilie Van Bronchorst*, Braunschweig 1993.
- Evers, G.A., 'Johannes Jansz. van Bronchorst', *Oud Utrecht* 1 (1932) 12, pp. 121-150.
- Gelder, H. E. van, 'Johannes Jansz. en Johannes Gerritsz. van Bronchorst', *Oud Holland* 74 (1959), nr 1-4, pp. 143-144.
- Haak, B., *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 1984.
- Hall, J., *Hall's iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 2006.
- Helmus, L., *Schilderkunst tot 1850*, Utrecht 1999. (De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht dl. 5.)
- Hulzen, A. van, *Utrechtse kloosters en gasthuizen*, Baarn 1986.
- Huys Janssen, P., *Jan van Bijlert (1597/98-1621) Catalogue Raisonné*, Utrecht 1998.
- Luttervelt, R. van, 'Joost Cornelisz. Droochsloot en zijn werken voor het Sint Barbara en Laurentius Gasthuis te Utrecht', *Nederlandsch Kunsthistorisch Jaarboek* 1947, pp. 113-136.
- Martin, W., *De Hollandsche schilderkunst in de zeventiende eeuw: Frans Hals en zijn tijd. Onze 17e eeuwse schilderkunst in het algemeen, in hare opkomst en rondom Frans Hals*, Amsterdam 1935.
- Meissner, G. e.a., *Saur Allgemeines Künstlerlexikon*, München 1992.

- Muller, S. D., *Charity in the Dutch Republic: pictures of rich and poor for charitable institutions*, Michigan 1985.
- Muller, S., *Schilders-vereenigingen te Utrecht: bescheiden uit het gemeentearchief*, Utrecht 1880.
- Nelemans, O., *Adam Willaerts, Londen 1577-Utrecht 1664, Zijn leven en zijn werk, de religieuze schilderijen in het bijzonder*, Utrecht 1999.
- Németh, I., 'Between Christian and profane iconography: depictions of the pool of Bethesda in Netherlandish Art from circa 1400 to 1700', *Acta Historiae Atrium* 44 (2003) nr. 1-4, pp. 225-235.
- Nordhoff, J.B., 'Joost Cornelisz. Drooch-Sloot', *Dietsche Warande; tijdschrift voor Kunst en kunstgeschiedenis* 1 (1887) nr.1 (november), pp.29-38.
- Sluiter, E. J., *Heydense Fabulen in de Noord Nederlandse schilderkunst*, Amsterdam 1986
- Querido, A., *Godshuizen en gasthuizen*, Amsterdam 1960.
- Vis, G.N.M., *650 Jaar ziekenzorg in Alkmaar 1341-1991*, Alkmaar 2005.

6. Lijst van afbeeldingen

Afbeelding 1. Anoniem, *Oudegracht te Utrecht met het Huis ter Hogherstraten en Huis Rutenberg*, ca. 1800, aquarel, Utrechts Archief. Foto: A. van Hulzen, *Utrechtse kloosters en gasthuizen*, Baarn 1986, p.106-107.

Afbeelding 2. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid*, 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 3. Meester van Alkmaar, *De zeven werken van barmhartigheid*, 1504, olieverf op paneel, 101 x 385 cm, Rijksmuseum Amsterdam. Foto: RKD.

Afbeelding 4. Werner van den Valckert, *Inschrijving van de armen en wezen door het college van aalmoezeniers te Amsterdam*, 1626, olieverf op paneel, 155 x 216 cm, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam. Foto:

<<http://www.amsterdata.nl/smartsearch.php?q=Werner%20Jacobsz.%20van%20den%20Valckert>>
(geraadpleegd op 10 januari 2012)

Afbeelding 5. Jan de Bray, *Opneming van kinderen in het Arme-Kinderhuis te Haarlem*, 1663, olieverf op doek, 134 x 154, Frans Halsmuseum, Haarlem. Foto: Haak, B., *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 1984, p.55.

Afbeelding 6. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum.

Afbeelding 7. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum.

Afbeelding 8. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum.

Afbeelding 9. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De barmhartige Samaritaan*, 1617, olieverf op doek, 124 x 213 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 10. Jan van Scorel, *De barmhartige Samaritaan*, olieverf op paneel, 75 x 86 cm, Rijksmuseum, Amsterdam. Foto: RKD.

Afbeelding 11. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De zeven werken van barmhartigheid* (detail), 1618, olieverf op doek, 191 x 299 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum.

Afbeelding 12. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De bruiloftsgast zonder bruiloftskleed*, 1635, olieverf op doek, 66 x 274 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 13. Frans Francken, *De gelijkenis van de koninklijke bruiloft*, ca. 1640, olieverf op paneel, 50 x 64 cm, kunsthandel Claude Villet, Parijs. Foto: RKD.

Afbeelding 14. Joost Cornelisz. Droochsloot, *De gelijkenis van de talenten*, 1635, olieverf op doek, 65 x 187 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 15 Jan van Bijlert, *De gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus*, ca. 1640, olieverf op doek, 77 x 101 cm, privé-collectie. Foto: RKD.

Afbeelding 16. Adam Willarts, *Paulus op Malta*, 1621, olieverf op doek, 140 x 258 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 17. Afbeelding 17 Adam Willarts, *Paulus op Malta* (detail), 1621, olieverf op doek, 140 x 258 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 18. Paulus Moreelse, *Portret Abraham Bloemaert*, 1609, olieverf op doek, 64 x 50 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Centraal Museum Utrecht.

Afbeelding 19. Crispijn de Passe, *Zelfportret*, 1620, schets, Albertina, Wenen. Foto: Utrechts archief.

Afbeelding 20. F. van de Steen, *Portret van Adam Willaerts*, ca. 1650, prent (kopergravure), Utrechts Archief, Utrecht. Foto: Utrechts Archief, catalogusnummer: 39323.

Afbeelding 21. J. Meysens, *een Portret van Roelant Savery*, ca. 1660, kopergravure, Utrechts Archief, Utrecht. Foto: Utrechts Archief, catalogusnummer: 39188.

Afbeelding 22. Johannes Jansz. van Bronchorst, *Juno verrast Jupiter en Io*, 1655-1656, olieverf op doek, 274 x 176 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Döring, T., *Studien zur Künstlerfamilie Van Bronchorst*, Braunschweig 1993, p. 384.

Afbeelding 23. Jan Gerritsz. van Bronchorst, *Jupiter geeft Mercurius opdracht Argus te doden*, ca. 1656, olieverf op doek, 276 x 182 cm, Centraal Museum, Utrecht. Foto: Döring, T., *Studien zur Künstlerfamilie Van Bronchorst*, Braunschweig 1993, p. 332.